

Умовні скорочення

ДАМО – Державний архів Николаївської області.

ДАОО – Державний архів Одеської області.

ЦДАВОУ – Центральний державний архів вищих органів державної влади і органів державного управління України.

ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських організацій України.

Є. Г. Цокур

(Запорізький юридичний інститут МВС України)

РЕАБІЛІТАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЗАПОРІЖЖІ

(за матеріалами архіву обласного суду)

У нашій області реабілітація проходила за загальнодержавним сценарієм. Тут також у відповідні періоди діяли обласна та партійна комісії, проводився перегляд справ різних категорій засуджених. Проте місцеві архіви зберігають досить обмежену кількість матеріалів що стосуються процесу реабілітації. Але, навіть, ці матеріали не завжди доступні для дослідників. З певною оригінальною інформацією вдалося ознайомитися лише у Державному архівові Запорізької області та у архіві обласного суду. Перший містить, головним чином, інформацію про партійну реабілітацію на території області, а другий – про судову. Фактично реабілітаційні процеси тут почалися лише наприкінці 1955 року з перегляду Президією обласного суду справ засуджених “трійками”, особливими нарадами при НКВС СРСР, у період масових репресій 1937-початку 1940-х років. На першому етапові, з 29 жовтня по 29 грудня 1955 року, було розглянуто лише 9-ть справ за якими реабілітовано 5 осіб. Після XX-го з'їзду КПРС процес реабілітації в області, як і взагалі у державі, значно поживався. Протягом 1957 року було реабілітовано 545 осіб, а у 1958 році – 611 осіб. Процес реабілітації набуває дійсно масового характеру. Тепер протягом одного засідання президія обласного суду переглядає не поодинокі справи, а сотні особистих справ репресованих. Наприклад 26 листопада 1957 року президією обласного суду було проведено реабілітацію 112 чоловік, 14 липня 1958 року – 94 осіб, і це не поодинокі випадки. Звичайно, за таких умов неможливо було проводити ретельний перегляд справи кожного засудженого окремо, тому реабілітація проводилася колективно. Відмову реабілі-

тації отримували здебільшого колишні кулаки, білогвардійці, махновці та особи що співпрацювали з фашистами, і провина їх була доведена. Кількість відмов під час перегляду справ у суді була дуже незначною, що пояснюється ретельним відбором справ органами держбезпеки та попереднім розглядом їх прокуратурою. За таких умов до суду надходили лише справи де невинність засуджених була очевидною. Так протягом 1958 року лише 3-ом особам було відмовлено у реабілітації, тоді як 611 чоловік її отримали. Справи для перегляду до органів суду надходили із прокуратури УРСР та області. В свою чергу вони їх отримували із органів держбезпеки. Для прийняття рішення про реабілітацію чи її відмову, Президією обласного суду використовувалися матеріали справи, проводився допит свідків збиралися свідчення осіб, що знали засудженого, характеристики з місця роботи. З огляду на незначну кількість справ, на попередньому етапові, реабілітація посила індивідуальний характер. Та з часом, коли значно зросло надходження справ до перегляду, проводилася реабілітація цілих груп, здебільшого відповідно до засудження. Проте збереглася система індивідуального перегляду справи кожного репресованого. Доцільність цього заходу була обумовлена стандартним характером обвинувачень стосовно більшості репресованих. Майже у кожному районі області свого часу було "розкрито та знешкоджено" повстанські організації, диверсійні групи, махновські та фашистські угруповування, неодмінним завданням яких були диверсії у промисловості та на транспорті, антирадянська агітація. Так за створення повстанської організації на станції Пологи було засуджено 10 робітників та колгоспників. У Червоноармійському районі за підготовку диверсії на транспорті було засуджено до розстрілу сім чоловік. На території нашої області шпигуноманія мала національний ухил. Особливо постраждали від незаконних репресій німці, які мешкали на півдні України. На початку процесу реабілітації, за відсутності законодавчої бази, їх частка серед реабілітованих була досить незначною, але з часом їх кількість серед осіб, які здобули судову реабілітацію значно збільшується. Типовим змістом обвинувачення їх була антирадянська агітація та вихвалення фашистського ладу. Так у селі Вейнау Молочанського району місцевий конюх був засуджений до вищої міри покарання за контрреволюційну пропаганду з метою повалення існуючого ладу. У 1958 році, під час перегляду цієї справи, було встановлено, що керівник Молочанського відділу НКВС та слідчий Генріхе, який вів справу, самі були засуджені згодом за фальсифікацію слідчих справ. Проте зміна керівництва ніякою мірою позитивно не вплинула на

долю жителів району, більшість з яких складали німці. Репресії відновилися у ще ширших масштабах. Під час перегляду справ у 50-і роки з'ясувалися і інші характерні риси судочинства 30-х років. Так під час проведення передопиту свідків з'ясувалося, що їх попередні свідчення не співпадають з теперішніми, що матеріали допиту частини свідків повністю вигадані, вказані у протоколах особи взагалі свідчень не давали та із засудженим ніколи не були знайомі. Проте ці факти широко не афішувалися та і розслідування за ними проводилися не часто бо подібні випадки зусгрічалися майже у кожній справі.

У 1958 році було переглянуто справу контрреволюційної махновської терористичної організації. Вона помітно відрізнялася від інших подібних справ значною кількістю звинувачених та районом поширення. За матеріалами справи організація діяла на території Чубарівського, Чернігівського, Гуляйпільського районів. У червні 1958 року після перегляду матеріалів справи було реабілітовано 50 чоловік засуджених до вищої міри покарання за участь у цій організації. Існувала вона, за матеріалами справи, з 1921 року та була створена самим Нестором Махно для підготовки збройного повстання з метою повалення радянської влади. Штаб організації, до якої входили Шаровський В., Зуйченко Н., Сегеда Д., контактував з українським націоналістичним центром у Києві на чолі з Любченком. Метою діяльності організації мав бути відрив УРСР від СРСР. Координував діяльність організації секретар Гуляйпільського райкому КП(б)У Боровиченко. Контрреволюціонери мали бойові терористичні бойові групи, що у перші дні повстання повинні були фізично знищити партійно-радянський актив. Окрім вищезгаданих районів, "осередки контрреволюції" були знайдені ще уряді районів області.

Про розмах цієї справи можна судити з матеріалів по реабілітації обласного суду. Так лише на протязі 1958 року було реабілітовано: 12 осіб в селах Кінські Роздори та Новомиколаївка Пологівського району, 26 жителів Куйбишевського району. В процесі розгляду справи судовими органами було доведено невинність усіх засуджених та відкрити сфабрикованість як матеріалів справи так і показань свідків. Було з'ясовано, що не існувало ніяких бойових загонів, а люди, які начебто входили до організації взагалі були не знайомі між собою. Не було ніякого зв'язку з "українським націоналістичним центром", як не існувало і самого центру. Загалом за даною справою було реабілітовано більш ніж сто осіб лише на території області. Нажаль, загальної кількості за цією справою не відомо, але існуючі факти вражають. Та це не одинична справа, у всіх регіонах держави

було сфабриковано безліч подібних справ, жертвами яких стали тисячі людей.

Органи реабілітації, які діяли у другій половині 50-х–початку 60-х років не вирішували питання пошуку та покарання винних у цих злочинах. Їх завдання були значно простіші, особливо на місцевому рівні, де реабілітаційний процес, ініційований центральними органами влади, розпочався пізніше і носив обмежений характер. Між тим саме матеріали роботи в регіонах, коли їх співставити та проаналізувати, засвідчують масовість репресій 30-х років та цілеспрямованість їх проведення.

Загальна картина, яка постала перед центральним керівництвом змушувала приймати певні рішення стосовно подальшої долі реабілітації як загальнодержавного процесу. Було вибрано безпечніший варіант і після стрімкого підйому 1957-1959 років реабілітаційні процеси в області як і у всій країні, почали затухати. Так у 1959 році кількість осіб, яких було реабілітовано президією обласного суду зменшується до 474, а у 1960 році — до 456. Це ніякою мірою не було викликано відсутністю справ для перегляду, кількість апеляцій до органів реабілітації невинно зростала. Насамперед, головну роль у припиненні процесу реабілітації відігравали політичні, ідеологічні та особисті мотиви. Характер справ, які переглядалися органами прокуратури та суду, зоставався сталим протягом усього періоду діяльності реабілітаційних органів. Головним чином це були справи засуджених за контрреволюційну, терористичну, антирадянську діяльність. Переважну більшість осіб було реабілітовано у складі контрреволюційно-терористичних груп та організацій в минулому вигаданими органами НКВС для полегшення власної роботи та покращання показників що до кількості виявлених “ворогів народу”. Для цього було вигадано певну систему уніфікованих обвинувачень стосовно різних верств суспільства. Так заарештованим німцям, у більшості випадків, висували обвинувачення у пропаганді фашизму та вихвалянні фашистського ладу у Німеччині та Польщі, створенні штурмових загонів, підготовці вторгнення до СРСР капіталістичних держав. У квітні 1959 року було реабілітовано групу в складі 33 чоловік, яка звинувачувалися у створенні у колгоспі “Інтернаціонал” Нижньохортицького району штурмових загонів. При перевірці було доведено, що ніяких загонів не існувало, а справа повністю сфабрикована органами НКВС. До розстрілу було засуджено 10 робітників-болгар за участь у повстанській організації, що насправді ніколи не існувала та поляка Базюха В.І. за вихваляння “фашистської Польщі”. І це лише незначна частина від загальної кількості незаконно репресованих представників

різних національностей, які проживали на території області. Складається враження, що для кожної соціальної чи то національної групи населення було підготовлено набір стандартних звинувачень.

З початком 60-х років уповільнення процесу реабілітації стає ще більш відчутним. Обласна статистика відображає загальнодержавні тенденції. Так протягом 1961 року президією обласного суду було реабілітовано лише 174 особи, у 1962 році - 340 чоловік, 1963 році знову кількість реабілітованих зменшилася до 193 чоловік, а наступного зменшилася до 151 чоловік. У матеріалах справ уже не зустрічаються багаточисленні організації, головним чином проводиться реабілітація окремих осіб. Із загалу можна виділити реабілітацію у вересні 1964 року архієпископа Запорізької єпархії Митрофанова М.Є. та протодіяка Пилипівської церкви Пивоварова. Це чи не єдине звертання до долі церкви у 30-і роки у матеріалах органів реабілітації області. Реабілітація продовжувалася і після 1964 року, але у дуже обмеженому розмірі, фактично це були поодинокі випадки.

Загалом протягом 1955-1964 рр. президією обласного суду, яка була єдиним органом судової реабілітації на території області було реабілітовано понад 3100 осіб, засуджених за політичні злочини, хоча в діях жодного з цих людей складу злочину не існувало. Фактично вони стали жертвами тоталітарної системи, що на такий спосіб утверджувалася у суспільстві та непомірних владних амбіцій верхівки партійно-державного керівництва. Проводячи реабілітацію нове керівництво не лише зробило її вибірковою та обмеженою, але і зберегло атмосферу таємничості навколо всього процесу. Це може вказувати на те, що реабілітація слугувала як засіб політичної боротьби на вищих щаблях влади, а не була складовою частиною оновлення суспільно-політичної системи держави. Визнавалися та певною мірою засуджувалися помилки окремих осіб, та ніякою мірою не непридатність до суспільного життя політично-правової системи держави. Повна залежність та підзвітність органів реабілітації партійним структурам, що в минулому ініціювали репресії, з самого початку зробили процес реабілітації з самого початку безперспективним, приреченим на невдачу.